

Дубасенюк О.А. Наукові засади професійно-педагогічної підготовки студентів / О.А. Дубасенюк // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Вип.15. Ч.1. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2010. – С. 3-8. (Стаття фахова)

УДК 371.2 (09)

О.А. Дубасенюк,
доктор педагогічних наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

НАУКОВІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Як засвідчує аналіз наукових джерел, в теорії та практиці професійної освіти накопичено значний прогресивний досвід, виявлено провідні тенденції у цій сфері, обґрунтовано сучасні наукові підходи та парадигми, ідеї та принципи яких можуть стати основою модернізації професійної підготовки майбутніх учителів. При цьому провідна роль в оновленні системи освіти належить вищим навчальним закладам, оскільки саме тут закладаються теоретико-методологічні та змістові, науково-методичні засади освіти, формується педагогічне мислення та професіоналізм майбутнього вчителя.

Наука як форма практично-духовної діяльності людей має на меті досягнення істини та відкриття об'єктивних законів (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, Г.П. Васянович, В.Г. Кремень, П.Ю. Саух). Наука при цьому постає творчою діяльністю щодо отримання нового знання, а результатом цієї діяльності є сукупність знань, приведених у цілісну систему на основі певних принципів.

Відтак, актуальним є дослідження ресурсів науки як форми суспільної свідомості щодо реалізації сучасних завдань з професійної підготовки майбутніх учителів. Важливим при цьому є завдання з *обґрунтування*

наукових засад професійно-педагогічної підготовки студентів до їх майбутньої педагогічної діяльності.

Професійно-педагогічна педагогіка – синтетична наука. Більш ніж 80% педагогічної лексики й наукових категорій педагогіки запозичено з інших наук. Вона оперує загальнонауковими, філософськими, конкретно-науковими й специфічними для даної науки поняттями.

Філософські поняття, якими користується професійна педагогіка, відбивають найбільш загальні риси й зв'язки, закономірності й тенденції розвитку самої педагогіки й тої частини дійсності, що вона вивчає. Загальнонаукові, методологічні поняття характеризують розвиток науки, процеси диференціації й інтеграції наукового знання. Вивчення теорії, проведення педагогічних досліджень, наукове обґрунтування практики неможливе без їхнього використання.

У цілому, педагогічні й конкретно наукові поняття характеризують специфіку педагогіки й складових її дисциплін і напрямів. Відтак, багатобічна й складна діяльність педагогів потребує врахування наукових напрацювань у сфері педагогіки, психології, філософії, соціології, методології й інших наук, що мають безпосереднє та опосередковане відношення до професійної освіти.

Одна з важливих галузей педагогічної науки є педагогіка вищої школи і, зокрема, педагогічна освіта. Остання детермінована педагогічною практикою та її потребами і розвивається за власними закономірностями. Серед них: спадкоємність (збереження накопичених позитивних знань у нових умовах), чергування відносно спокійних періодів розвитку і періодів докорінної зміни фундаментальних законів і принципів (як це відбулося у період становлення незалежності України), складне поєднання процесів диференціації (виділення нових напрямів професійної педагогіки) та інтеграції (синтез) педагогічного знання, об'єднання когнітивних ресурсів низки гуманітарних наук та їх методів, поглиблення та розширення процесів математизації і комп'ютеризації, теоретизації і діалектолізації сучасної

науки, взаємодія гуманітарних і, в тому числі, педагогічних наук, прискорений розвиток науки, неприпустимість догматизації та посилення її соціального значення.

Аналіз наукових джерел [1–4; 5, с. 263] дозволяє диференціювати деякі головні критерії наукового пізнання професійної діяльності педагога, серед яких на особливу увагу заслуговують такі напрями:

1) провідне завдання наукового дослідження особливостей професійної діяльності вчителя полягає у виявленні її об'єктивних закономірностей, специфіки педагогічного мислення; звідси впливає орієнтація дослідження переважно на загальні, суттєві властивості предмета, його необхідні характеристики та їх відображення в системі абстракцій або у формі моделей;

2) важливою рисою наукового пізнання є об'єктивність, позбавлення дослідження суб'єктивістських моментів у процесі дослідження особливостей педагогічної діяльності; при цьому важливого значення набуває активність суб'єктів освітнього процесу, реалізація якого можлива за умови конструктивно-критичного та самокритичного ставлення до своєї професійної діяльності;

3) наукове пізнання педагогічної діяльності найбільшою мірою орієнтоване на те, щоб стати "керівництвом до дії", сприяти позитивним змінам педагогічної дійсності та управлінню реальним навчально-педагогічним процесом; життєвий сенс наукового пошуку може бути відображене формулою: "знати, щоб передбачати, передбачати, щоб практично діяти" і не тільки сьогодні, але й у майбутньому";

4) наукове пізнання у сфері професійної освіти являє собою складний суперечливий процес відтворення знань, які створюють цілісну розвивальну систему понять, теорій, гіпотез, законів; науковий пошук містить педагогічну практику, а також передбачає узагальнення системи фактів, поглиблює і розвиває теоретичні положення та уточнює базові поняття; у

процесі розвитку педагогічної науки відбувається процес безперервного самооновлення наукою свого концептуального арсеналу, теоретичних засад;

5) у процесі дослідження застосовуються різноманітні підходи: системний, синергетичний, акмеологічний, аксіологічний, особистісно-орієнтований та ін., а також комплекс науково-педагогічних методів;

6) для наукового пізнання характерна строга доведеність, обґрунтованість отриманих результатів, достовірність висновків; разом з тим, процес наукового пошуку містить чимало гіпотез, здогадок, передбачень, ймовірність суджень, тому у цьому процесі важливе значення надуває логіко-методологічна підготовка дослідників, їх методологічна культура, постійне вдосконалення свого мислення, вміння правильно застосовувати його закони та принципи;

7) для наукового дослідження характерна постійна методологічна рефлексія; останнє означає, що в ній вивчення об'єктів, виявлення їх специфіки, властивостей і зв'язків завжди тією чи іншою мірою супроводжується усвідомленням самих дослідницьких процедур, тобто вивчення методів, засобів та прийомів, за допомогою яких пізнаються дані об'єкти.

Важливою складовою педагогічної культури є методологічна культура педагога, яка виступає вищим показником професійної готовності педагога (В.А. Сластьонін, И.Ф. Ісаєв, В.М. Шиянов). До її основних ознак науковці відносять: розуміння процедур, "закріплених" за категоріями філософії й за основними поняттями, що утворюють концептуальне підґрунтя педагогічної науки; усвідомлення поняття професійна освіта як ступеня сходження від абстрактного до конкретного; установка на перетворення педагогічної теорії в метод пізнавальної діяльності; потреба відтворювати практику педагогічної освіти в поняттєво-термінологічній системі педагогіки; прагнення виявити єдність і наступність педагогічного знання в його історичному розвитку; критичне ставлення до "самоочевидних" положень, аргументів, що лежать у площині повсякденної педагогічної свідомості;

рефлексія щодо передумов, процесу й результатів власної пізнавальної діяльності; розуміння світоглядних, гуманістичних функцій професійної педагогіки [4, с. 309].

Важливо зазначити, що розвиток методологічної культури студентів передбачає усвідомлення ними, майбутніми учителями, складного характеру взаємозв'язку закономірностей, цілей, принципів і правил педагогічного процесу; робить сучасним науково-педагогічне мислення, яке вимагає здатності до випереджального відображення, що дозволяє передбачати реакції дитини на планований педагогічний вплив. У центрі уваги постає проблема співвідношення емпатійних, рефлексивних і прогностичних компонентів педагогічного мислення, можливості їх керованого розвитку.

Відмітимо також й те, що специфікою соціального пізнання є світ людини, педагогічного – світ дитини, педагога, всіх учасників освітнього процесу, професійного – світ професій. Відтак, предмет дослідження має суб'єктивний вимір, у який людина включена як "автор і виконавець своєї власної драми", яку вона й пізнає.

Гуманітарне пізнання спрямоване на вивчення суспільства, соціальних відносин, де тісно переплітаються об'єктивне і суб'єктивне, свідоме і стихійне, раціональне й ірраціональне, матеріальне й ідеальне, де люди виражають свої інтереси, ставлять певні цілі тощо.

Педагогічне пізнання, у свою чергу, зорієнтоване, насамперед, на розвиток педагогічних явищ, зокрема специфіки професійної освіти. Головне у цьому процесі – виявити динаміку професійного зростання майбутнього фахівця. У педагогічному пізнанні важлива увага приділяється індивідуальному, особливому, наприклад, вивченню унікального педагогічного досвіду. Педагогічне пізнання – це завжди ціннісно-сміслові засвоєння і відтворення особистісного буття, коли досліджується переважно якісна сторона педагогічних явищ за допомогою статистичних методів дослідження. Педагогічне пізнання як складова наукового пізнання – це

складний процес, який передбачає розвиток системи знань, основним елементом якої є теорія – вища форма організації знання.

Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що педагогічне реалізується на двох рівнях – емпіричному і теоретичному. На *емпіричному* рівні переважає живе споглядання (чуттєве пізнання); раціональний момент та його форми (судження, поняття тощо) включені у цей процес, проте мають підпорядковане значення [5, с. 262]. Тому вивчення особливостей професійної діяльності відображається переважно у зовнішніх зв'язках і проявах, доступних спостереженню, що відображають внутрішні відносини.

Загальновідомо, що будь-яке наукове дослідження починається із збору, систематизації та узагальнення фактів. Зокрема, у процесі дослідження професійної педагогічної діяльності аналізуються:

- певні фрагменти педагогічної дійсності, об'єктивні події, результати, які характеризують професійну педагогічну діяльність („факти дійсності”), або сферу свідомості і пізнання („факти свідомості”);
- знання про професійну діяльність як педагогічне явище, достовірність якого доведена за допомогою методів науково-педагогічного дослідження;
- передбачення, яке фіксує емпіричне знання, тобто ті факти, які отримані під час спостережень та експерименту.

Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо на об'єкт, що вивчається. При цьому використовуються такі прийоми та засоби як порівняння, спостереження, вимірювання, експеримент, аналіз, індукція.

Теоретичний рівень наукового педагогічного пізнання характеризується переважанням раціонального моменту та його форм (понять, теорій, законів та інших сторін мислення). Чуттєве пізнання рідко цьому не виключається, а стає підпорядкованим аспектом пізнавального процесу.

Теоретичне пізнання відображає професійну педагогічну діяльність з боку їх внутрішніх зв'язків і закономірностей, що досягаються за допомогою

раціональної обробки даних емпіричного знання таких як поняття, умовивід, закони, категорії, принципи.

На основі узагальнення емпіричних даних відбувається досягнення сутності, "внутрішнього руху", законів їх існування. Такий підхід дає можливість досягнути об'єктивної істини у всій її конкретності й повноті змісту. При цьому частіше використовуються такі прийоми та засоби як абстрагування, ідеалізація, синтез, моделювання, дедукція.

Характерною рисою теоретичного пізнання професійної діяльності є його спрямованість на себе, внутрішньонаукова рефлексія, тобто дослідження самого процесу пізнання, його форм, методів, понятійного апарату. На основі теоретичного пояснення і пізнаних законів здійснюється прогнозування майбутнього.

Емпіричні та теоретичні рівні пізнання взаємопов'язані, границя між ними умовна і рухома. Емпіричне дослідження, на основі нових даних, отриманих за допомогою спостереження й експерименту, стимулює теоретичне пізнання, ставить перед ним нові більш складні завдання. З іншого боку, теоретичне пізнання, розвиваючи й конкретизуючи на базі емпірії свій власний зміст, відкриває нові, більш широкі горизонти для емпіричного пізнання, орієнтує і спрямовує його на пошуки нових фактів, сприяє вдосконаленню його методів і засобів.

До основних *функцій* теорії відносять: синтетичну, пояснювальну, методологічну, передбачувальну, практичну [6, с. 468-469].

Охарактеризуємо функції теорії стосовно професійної педагогічної освіти. У межах синтетичної функції виявляються внутрішні суттєві зв'язки між структурними компонентами педагогічної підготовки, зокрема між суб'єктами педагогічного процесу. За допомогою пояснювальної функції характеризуються суттєві характеристики і властивості майбутньої педагогічної діяльності та підготовки до неї, її специфіка. З позиції методологічної функції теорія виступає засобом досягнення нового знання у всіх його проявах. На її базі формуються різноманітні методи, способи і

прийоми дослідження педагогічної діяльності. Прогностична функція дає можливість виявити перспективи розвитку педагогічної професії, а також вплив соціально-економічних та інших чинників на рівень розвитку педагогічної освіти. Практична функція передбачає втілення будь-якої теорії, а особливо педагогічної в практику.

Педагогічна теорія як і будь-яка теорія має відповідати реальним фактам у їх взаємозв'язку, виявляти тенденції та головні напрями розвитку педагогічної професії і професійної освіти загалом.

Завдяки розвитку наукового знання сучасна педагогічна теорія збагатилася новими підходами. Проаналізуємо їх.

Синергетичний підхід сьогодні стає перспективним і поширеним, тому, що: 1) ідея самоорганізації лежить в основі прогресивної еволюції, яка характеризується виникненням більш складних та ієрархічно організованих систем, у тому числі й педагогічних; 2) вона дозволяє краще враховувати вплив соціального середовища на розвиток наукового пізнання; 3) цей підхід захищає від непереконливого методу "спроб і помилок".

Основні ідеї синергетики: для складних організованих цілісних систем, зокрема педагогічних, характерна множинність шляхів розвитку (багатоваріантність, альтернативність), що не виключає можливість вибору найбільш оптимального з них. Таким системам не можна нав'язувати шляхи розвитку, а необхідно зрозуміти, як сприяти їх власним тенденціям розвитку. Це проблеми самокерованого розвитку. У міру ускладнення організації систем відбувається одночасне прискорення процесів розвитку і зниження рівня їх стабільності. У ситуації нестійкого соціального середовища дії кожної людини, а особливо педагога, можуть суттєво вплинути на макросоціальні процеси і, зокрема, на процес взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Враховуючи тенденції самоорганізації педагогічної системи, можна підвищувати їх продуктивність [6, с. 493-494].

Системний підхід – метод, який застосовується до аналізу педагогічних об'єктів, що мають множину взаємопов'язаних елементів, об'єднаних

спільністю функцій та мети, єдністю управління і функціонування, що притаманне педагогічним системам. Системний підхід застосовується до тих явищ, які відносяться до категорії системи. Головна мета дослідника полягає у тому, щоб виявити компоненти та системотвірні зв'язки професійної педагогічної підготовки, визначити провідні чинники, які впливають на функціонування цієї системи як цілісного утворення у системі інших явищ, виявити окремі, найбільш впливові, елементи або групи, створити систему з покращеним функціонуванням, впровадити отримані результати у практику. Розмаїття сторін, елементів, відносин, внутрішніх та зовнішніх чинників функціонування професійної педагогічної діяльності та підготовки до цього виду діяльності потребує її системного вивчення [3, с. 151].

Акмеологічний підхід також набув поширення в сучасній науці. Акмеологія – наука, що вивчає розвиток людини на етапі дорослості і досягнення ним вершини у розвитку як природної істоти (індивіда), особистості і суб'єкта діяльності (головним чином професійної). З позиції акмеологічного підходу можливе вивчення життєвих обставин та умов, які є типовими для даного віку й сприяють досягненню вершини на кожному віковому етапі [1, с. 14]. Це допомагає визначити, в яку оптимальну для нього педагогічну систему може бути включена підростаюча особистість, щоб перехід від кульмінації розвитку, досягнутої в одній віковій фазі, до кульмінації, характерної для наступної фази, обов'язково відбувся. Акмеологічний підхід дозволяє визначати шляхи педагогічної компенсації не досягнутого на попередньому відрізку життєвого шляху оптимуму розвитку (О.О. Бодальов), а також проектувати етапи професійно-особистісного зростання від однієї вершини до другої [2, с. 38-39].

Герменевтичний підхід реалізує принципи інтерпретації, тлумачення і розуміння текстів. У межах цього підходу діяльність педагога здійснюється на основі глибинного розуміння, проникнення у специфіку мислення, почуттів, переживань особистості. Вирішальну роль тут відіграє звернення

не стільки до педагогічних фактів і явищ, скільки до того, що за ними стоїть: суб'єктивним смислам, неусвідомленим мотивам поведінки.

Зазначимо, що методологічна проблематика пов'язана з проведенням наукових досліджень у сфері професійно-педагогічної освіти, розробкою критеріїв оцінки якості виконаних робіт, визначенням об'єкта та проблеми дослідження, актуальністю, новизною, теоретичною і практичною значущістю виконаних робіт, логікою та методикою проведення дослідження.

Педагогічне дослідження у сфері професійної підготовки вчителя у широкому значенні передбачає застосування наукового методу до вирішення проблем педагогічної освіти майбутніх фахівців, а також удосконалення діяльності працюючих педагогів. Під дослідженням розуміють процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання суспільно нових знань про закономірності педагогічної освіти і виховання, методики викладання педагогічних дисциплін, організації педагогічного процесу у ВНЗ. Суттєві характеристики дослідження – систематичність (струнка і чітка послідовність проведення всіх етапів дослідження) та емпіричність (наукове дослідження ґрунтується на точно встановлених фактах, які припускають їх емпіричну перевірку). Наукове дослідження відрізняється цілеспрямованістю, систематичністю, взаємозв'язком усіх процедур та методів, ґрунтується на відомих теоріях, підходах, будується у рамках логіко-конструктивних схем [3, с. 153].

Критерії оцінки якості досліджень та методи їх визначення. До таких показників науковці насамперед відносять *актуальність* дослідження, яка характеризує ступінь розходження між попитом на наукові ідеї і практичні рекомендації (для задоволення тієї чи іншої потреби) і пропозиціями, які може сьогодні надати наука і практика у сфері професійної освіти [3, с. 161].

Важливо враховувати *новизну* дослідження – критерій якості результатів наукових досліджень. Він відображає нові суспільно значущі знання, факти, які отримано в результаті дослідження особливостей

професійної педагогічної підготовки майбутніх учителів або практичної діяльності педагога. Відповідно до зазначеного у науковій літературі виділено наступні рівні новизни: *рівень конкретизації* – отриманий результат уточнює відомі положення, конкретизує окремі теоретичні чи практичні ідеї, які стосуються проблем педагогічної освіти, навчання, виховання, професійної підготовки майбутніх фахівців; *рівень доповнення* – розширює відомі теоретичні і практичні положення; отримані знання відкривають нові грані проблеми; *рівень перетворення* характеризується принципово новими ідеями, підходами у сфері професійної педагогіки. Відбувається принципова зміна точок зору, висувається оригінальний підхід, який суттєво відрізняється від відомих уявлень у цій галузі. У свій час це були новаторські системи виховання А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського.

Практична значущість дослідження – це вплив, який можуть здійснити результати дослідження на процес підготовки майбутніх учителів, на навчально-виховний процес, методику викладання педагогічних дисциплін, організацію виховної роботи у ВНЗ. Ознаки та показники практичної значущості залежать від сфери дослідження. Так, у дослідженнях з історії й зарубіжної педагогіки увага акцентується на можливості використання отриманих висновків при створенні узагальнюючих праць, у спецкурсах інноваційного спрямування, в системі підвищення кваліфікації учителів, у лекціях з порівняльної та зарубіжної педагогіки для студентів. У роботах з дидактики вищої школи зазвичай вказують, з якою метою можуть бути використані отримані результати у сфері педагогічної освіти: для розробки програм та підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій; організації самостійної роботи студентів; здійснення міжпредметних зв'язків; формування інтелектуальних умінь тощо.

У процесі дослідження широко використовують різноманітні науково-педагогічні методи [6, с. 481-482], такі як автобіографічний, метод аналізу, аналогії, анкетування, бесіди, вивчення літератури, інтерв'ю, індукції і

дедукції, контент-аналізу, лонгітюдних досліджень, метод сценаріїв, моделювання, самопостереження, педагогічного експерименту, педагогічний моніторинг, експертних оцінок. ,

Застосування різноманітних наукових методів допомагає підвищити рівень педагогічних досліджень у сфері професійної підготовки майбутнього вчителя. Відтак, модернізація вищої професійно-педагогічної освіти у контексті принципів Болонської декларації потребує принципово змінити методологію визначення якості професійної педагогічної підготовки, оскільки об'єднана Європа визначає конкурентноспроможність випускників за рівнем професіоналізму, а не за простою репродукцією знань студентом. Таким чином актуалізується важливе завдання щодо здійснення цілісного й системного методологічного забезпечення як педагогічної науки в цілому, так і професійної педагогічної підготовки майбутніх фахівців.

Список використаної літератури

1. Акмеология 2006. Методологические и методические проблемы / Под ред. Н.В. Кузьминой, Л.И. Дубровиной. – СПб.: Изд-во ЦСИ, 2006. – 246 с.
2. Воспитательная деятельность педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.А. Колесникова, Н.М. Борытко и др. / Под общ. ред. В.А. Сластенина. – М.: Изд. Центр „Академія”, 2005. – 336 с.
3. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. – М.: Высш. шк., 2004. – 512 с.
4. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: „Соврем. слово”, 2005. – 720 с.
5. Скотний В.Г. Філософія: історичний та систематичний курс. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.
6. Філософія: Учеб. пособие. – Ростов на Дону: „Фенікс”, 2003. – 576 с.

Дубасенюк О.А. Наукові засади професійно-педагогічної підготовки студентів

Окреслюються наукові засади професійно-педагогічної підготовки студентів до їх майбутньої педагогічної діяльності. Доводиться, що застосування різноманітних наукових методів допомагає підвищити рівень педагогічних досліджень у сфері професійної підготовки майбутнього вчителя, а модернізація вищої професійно-педагогічної освіти у контексті принципів Болонської декларації актуалізує важливе завдання щодо здійснення цілісного й системного методологічного забезпечення професійної педагогічної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова та терміни: професійно-педагогічна підготовка, наукові підходи, критерії наукового пізнання, методи наукового дослідження, гуманітарне і педагогічне пізнання.

Дубасенюк о.А. Научные принципы профессионально-педагогической подготовки студентов

Очерчиваются научные принципы профессионально-педагогической подготовки студентов к их будущей педагогической деятельности. Доказывается, что применение разнообразных научных методов помогает повысить уровень педагогических исследований в сфере профессиональной подготовки будущего учителя, а модернизация высшего профессионально-педагогического образования в контексте принципов Болонской декларации актуализирует важное задание относительно осуществления целостного и системного методологического обеспечения профессиональной педагогической подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова и термины: профессионально-педагогическая подготовка, научные подходы, критерии научного познания, методы научного исследования, гуманитарное и педагогическое познания.

Dubasenyuk A.A. Scientific Principles of Professional and Pedagogical Training of the Students

Scientific principles of professional and pedagogical training of the students to their prospective pedagogical activity are outlined. It is proved, that application of various scientific methods enables to promote the level of the pedagogical research in the field of professional training of the prospective teacher, and modernization of higher professional and pedagogical education in the context of the principles of Bolonge declaration actualizes the important task as for the realization of the integral and system methodological providing of professional pedagogical training of the future specialists.

Keywords and terms: professional and pedagogical training, scientific approaches, criteria of scientific cognition, methods of scientific research, humanitarian and pedagogical cognitions.